

gy. Ukraine shall support the development of modern methods of information handling, including the media, and stimulate the effective mutual exchange of information.

REFERENCES

1. Vyshnyakov O.K. EU Economic Law : Textbook / O.K. Vyshnyakov and Y.V. Yulinetska (ed.) ; National University "Odessa Academy of Law". – Odessa : Yurydychna literatura, 2011. – 312 p.
2. Kramer L. EU Environmental Law / L. Kramer. – London : Sweet and Maxwell, 2000.
3. Gehring Thomas. Governing in nested institutions: environmental policy in the European Union and the case of packaging waste / Thomas Gehring // Journal of European Public Policy 4:3, September 1997 : 337-54.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344
5. Report on implementation of the Association Agenda and the Association Agreement between the European Union and Ukraine. – Kiev : Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Government Office for European Integration, 2015. – 159 p.

В.Л. Качурінер. Екологічна політика Європейського Союзу. – Стаття.

Анотація. Нині захист навколишнього середовища є ключовим питанням в політичному та правовому просторі й важливою проблемою, яка існує на національному, регіональному, європейському й міжнародному рівнях. ЄС став базовою платформою для вирішення глобальних проблем, які постають перед людством, у тому числі для становлення правових засад єдиної екологічної стратегії і розробки загальноєвропейських принципів і національних систем законодавства про охорону навколишнього середовища.

Ключові слова: навколишнє середовище, охорона навколишнього середовища, політика Європейського Союзу.

В.Л. Качурінер. Экологическая политика Европейского Союза. – Статья.

Аннотация. На современном этапе защита окружающей среды является ключевым вопросом в политическом и правовом пространстве и важной проблемой, которая существует на национальном, региональном, европейском и международном уровнях. ЕС стал базовой платформой для решения глобальных проблем, стоящих перед человечеством, в том числе для становления правовых основ единой экологической стратегии и разработки общеевропейских принципов и национальных систем законодательства об охране окружающей среды.

Ключевые слова: окружающая среда, охрана окружающей среды, политика Европейского Союза.

УДК 347.27(477)"8/13":340.114

О.С. Кізлова,

доктор юридичних наук, професор,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

ЗАСТАВА У ПЕРШИХ ДЖЕРЕЛАХ ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ІХ - ХІV СТОЛІТТЯХ

Анотація. У статті аналізуються перші джерела національного права ІХ–ХІV ст., у яких вперше згадується про застава – це звичаєве право, договори Русі з Візантією, княже законодавство, Руська правда. Встановлено, що застава мала особисту форму. Тобто стягування за забезпеченням основного боргу накладалося на особу боржника.

Ключові слова: застава, джерела національного права, особиста форма застави.

Виникнення Київської держави супроводжувалося формуванням феодального права, джерелами якого були: звичаєве право, договори Русі з Візантією, княже законодавство, Руська правда.

У IX–X ст. діяла усна форма звичаєвого права, частина норм якого збереглися в Правді Ярослава – найдавнішої частини Короткої редакції Руської правди.

У числі перших істотних модифікацій, випробуваних старим звичаєм, були ті, що зв'язані з прийняттям і засвоєнням церковного права [1]. Держава надає давньому звичаю не тільки санкцію, а й свій особливий зміст, і призначення. З виникненням держави, панівні класи використовують звичай в своїх інтересах. Найбільш давніми пам'ятниками руського права були російсько-візантійські договори 860, 907, 911, 944 і 971 р., що свідчать про високий міжнародний авторитет Київської Русі і являються цінним джерелом для з'ясування історії розвитку раньофеодального права [2].

Необхідно зазначити, що законодавча діяльність князів була більш активною, і вже в X столітті на Русі вже існував правовий кодекс («Устав и Закон русский» – прототип більш пізнього збірника права – Руської Правди), що не дійшов до нас [3]. «Устав и Закон русский» охороняв феодальну приватну власність і інтереси «ймовитих людей», право власника на розпорядження своїм майном і визначав порядок переходу майна в спадщину. У формуванні права велике значення мала також судова діяльність Великих князів, що сприяла як трансформації старих звичаїв у норми права, так і створенню нових правових норм.

Але, найбільше значення серед правових пам'ятників Київської Русі має, безумовно, Руська правда, що зберегла своє значення до наступних періодів історії не тільки для українського права.

Вона дійшла до нас більш ніж у трьохстах списках (у складі літописів різних юридичних збірників). Ці списки одержували назву або за місцем їх знаходження (Синодальний, Акаделинський), або за іменем тих, хто знаходив їх (Карамзинський, Татищевський та ін.). Прийнято поділяти всі списки на три редакції. Перша редакція зв'язана з ім'ям Ярослава Мудрого і датується між 1016 і 1054 р. і має 17 статей. Друга – була результатом спільної діяльності братів Ярославовичів – Ізяслава, Святослава, Всеволода, датується 1068 роком і складається зі 26 статей, третя редакція, автором якої був Володимир Мономах, створена в 1113 році і уключала вже 121 статтю.

У Давньоруській державі соціальний, політичний, культурний розвиток проходив у тісній взаємодії з сусідніми країнами. І одне з перших місць серед них займала могутня Візантійська імперія. Русько-Візантійські відносини IX–XI ст. – це складний комплекс, що включав в себе і мирні економічні, політичні, культурні зв'язки і гострі військові сутички [4].

У «Повести минулых лет» збереглися чотири тексти російсько-візантійських договорів 907-971р., що містили норми міжнародного, кримінального, приватного права, що свідчать про взаємозв'язок і взаємовплив систем права Русі і Візантії.

Думка про те, що закони Русі XI–XII ст. відображають звичаєве право того часу цілком виправдано, тому що ряд законів римського права, як і в будь-якому іншому, у тому числі й у Візантії «писані розумом» – «*ratio scripta*», тому мабуть, що їхнє запозичення було не настільки помітно. Крім того, рання соціальна організація слов'янських і німецьких племен була в багатьох випадках подібною, результатом якої є вражаючі аналогії в давньому звичаєвому праві слов'янських і німецьких народів. У правову культуру через юридичні тексти проникали також стійкі і глибокі традиційні уявлення давніх людей про порядок, гармонію і дисгармонію, порушення порядку і його відновлення.

Аналіз права інституту спадкування, сімейного права, зобов'язального права приводить до можливості зробити висновок про те, що в поляноруському (українському) праві є риса, що зближає його з нормами норманського звичаєвого права і відрізняло від норм сусідніх слов'янських племен [5]. У давньоруському праві періоду Київської Русі є відсутнім термін для позначення права власності, тому що утримання цього права було різним і залежало від того, хто був суб'єктом, і що фігурувало в якості об'єкта права. Однак ряд статей Короткої Правди дають можливість стверджувати, що Руська правда розмежовувала категорії права власності і володіння, в залежності від розмежування порядку відібрання власником свого майна, виявленого їм, та тим, що знаходилося у

володінні іншої особи (статті 13,14 Короткої Правди). Як об'єкт права власності згадується бойовий кінь, зброя, одяг, тобто все рухоме майно, але частина статей Короткої Правди (24.34, 32), а також Великої (ст. 64, 72) говорять і про право приватної власності на землю [6].

Свідченням існування права приватної власності є розвиненість зобов'язального права. Для раньофеодального права було характерно, що невиконання стороною зобов'язань не тільки тягло за собою майнове стягнення, але і давало потерпілій стороні при певних обставинах право на особу, що не виконала своїх зобов'язань. Розвиток великого землеволодіння привело до виникнення різних груп залежного селянства – смердів, закупов, рядовичей, правоздатність і дієздатність яких була обмежена. Особливий інтерес являє собою така категорія селян як закупы, тому що збереглася вона в Україні аж до XVII століття.

Існують різні точки зору в оцінці економічного, соціального і юридичного положення закупа. Вперше термін «закуп» з'являється у Великій правді в XII в. (це порівняно пізня категорія залежних селян), і Б.Д. Греков, даючи соціально-юридичну характеристику закупнитству, розглядав його аналогію в сільській служивій кабалі [7], А.А. Зимін відносив закупа до холопів [8], більшість дослідників сходяться в думці про те, що точне значення терміна «закуп» – «взяти в заставу» – було ще в XIX столітті доведене М. Ясинським, який здійснив аналіз законодавчих актів Русі XII–XVI століть.

Таким чином, закупнитство за Руською правдою – це особиста застава, навіть статті Великої правди дають йому визначений захист, можливий за даних обставин [1].

Самозастава (як і самопродаж в рабство) відомий із найдавніших часів. Про нього повідомляють закони Солона, давньоримські закони XII таблиць, його не уникає німецьке право, визнавало його і польське право [9].

Особиста застава кредиту звычайно встановлювалась у договорі позики, у випадку невиконання зобов'язання стягнення зверталось не на майно, а на особу боржника, що віддавався «головою до викупу». Договори звычайно відбувалися словесно, але з використанням символічних форм і в присутності свідків.

За Руською правдою «закуп» розглядається як застава, із якої можна одержати відшкодування при несвоєчасній сплаті боргу, право на відчуження особи закупа. І в цьому розумінні поняття застави не відрізняється від його поняття в римському праві.

Визначає Руська правда й обов'язки заставного кредитора. Так, наприклад, «якщо з'ясується, що він (кредитор) вимагає з нього (боржника) грошей, котрі він йому віддав (але вже одержав) і тим самим скривдить відповідача, тоді «гідно віддасть йому свою худобу» (він, позивач, повинний виплатити відповідачу ту суму, що він самий невинувато вимагав з відповідача) і, крім того, повинний сплатити відповідачу (уявному боржнику) штраф за образу в 3 гривні» [10].

Така ж норма про заставу містилася й у римському праві – визначення обов'язків заставного кредитора повернути закладене.

Однак, говорити про пряме запозичення римського, або якогось іншого права, у статтях Руської правди досить складно. Тому, що відсутнє саме єдиний термін «застава», хоча закономірності розвитку соціально-економічних відносин феодального ладу призводили до необхідності виникнення схожих правових норм.

Як відзначає Є.О. Харитонов, інститут застави існував у різних формах, тому і не мав загального терміна. Але загальним було те, що «застава здійснювалася шляхом угоди, коли хтось домовлявся про те, щоб його річ була забезпеченням зобов'язань» [11].

В.М. Хвостов, досліджуючи риси застави, котрі були подібні з зобов'язальним правом дійшов висновку про те, що «поняття *obligatio* складається з двох елементів. Першим елементом є *haftung* - відповідальність, що складається з того, що особа {*obligatio personae*} або річ {*obligatio rei*, тобто застава) призначені служити кому-небудь відшкодуванням за що-небудь; другий елемент (і на наш погляд, на це потрібно звернути особливу увагу) *schuld* або *verbindlichkeit* – борг або обов'язок, за яким, встановлюється відповідальність особи або речі. Цей другий елемент зводиться до обов'язку надання (*le is lung*) особистих послуг (*verbindlichkeit*) або майнових жертв» [12].

Величезний інтерес представляють міркування Д. Мейера з цього приводу. Наприклад, він пише: «На підставі дійшовших до нас пам'яток можна міркувати, що найдавніша застава – застава самого себе: про це згадується в Правді дітей Ярославових, у якій, на мою думку, під закупом потрібно розуміти людину-боржника, котра службою розраховується з вірителем. У пізніших актах ім'я закупа замінюється назвою «заставник». Закуп відноситься також і до земель із безсумнівним значенням застави» [13].

Також, цікавим є той факт, що аж до XV століття залишилося дуже мало свідчень про майнову заставу, а вказівок на людей під заставу, особливо в XIII–XIV ст. досить багато.

У давньому побуті, на думку Д. Мейера майже не було майна, на котре можна було віднести стягнення за зобов'язанням: нерухоме, наскільки відомо, зазвичай належало роду, сімейству, а не окремій особі, рухоме майно складалось лише з необхідних речей, при тому в зобов'язання позики, до якого можна віднести всі найдавніші застави, вступали люди незаможні, що тільки і могли собою забезпечувати вірителів.

І якщо римське право явно прагнуло до того, щоб поліпшити положення боржника (так, наприклад, імператор Костянтин скасував *les commissoria*, при якому боржник при найменшому простроченні позбавлявся не тільки повернення своєї речі, але навіть права вимагати винагороду), то руське законодавство навпаки все більше й більше затягувало його в кабалу, що, у кінцевому рахунку, привело до юридичного оформлення кріпосного права.

Таким чином, можна стверджувати, що перші ознаки «застави» були відомі та згадувались вже у правових джерелах у IX–XIV ст. на українських землях цього періоду. Вони були схожі за ознаками на заставу в римському праві, але говорити про запозичення ще не доводиться.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давня Русь: проблеми права і правова ідеологія. – М., 1984. – С. 9.
2. Історія держави і права Української ССР. Ч. I. – К., 1987. – С. 64.
3. Черепний Л.У., Суспільно-політичні відношення в Давній Русі і Руській Правді // Давньоруська держава і її міжнародне значення / Л.У. Черепний. – М., 1965. – С. 143.
4. Фроянов И.Я. Киевская Русь. Нариси соціально-економічної історії / И.Я. Фроянов. – Л., 1976. – С. 57.
5. Толочко П. Киевская Русь / П. Толочко. – К.: Абрис, 1996. – С. 46.
6. Історія держави і права Української ССР. Ч. I. – К., 1987. – С. 67–68.
7. Греков Б.Д. Киевская Русь / Б.Д. Греков. – М., 1953. – С. 200–207.
8. Зимин А.А. Холопі на Русі / А.А. Зимин. – М., 1964. – С. 127–142.
9. Капустин М. Общин явлення права в Западній Європі / М.Капустин. – М., 1985. – С. 33.
10. Ермолаев И.П., Кашафутдинов Р.Г. Правда Руська / И.П., Ермолаев, Р.Г. Кашафутдинов. – Казань, 1973. – С. 51.
11. Харитонов Є.О. Приватне право в стародавньому Римі / Є.О. Харитонов. – Одеса, 1996. – С. 119.
12. Хвостов В.М. Система римського права / В.М. Хвостов. – М.: Спарп, 1996. – С. 339.
13. Мейер Д. Давнее русское право залога // Юридичний збірник. – Казань: Вид-во Д. Мейера, 1855. – С. 225–226.

Е.С. Кизлова. Залог в первых источниках права на украинских землях в IX–XIV веках. – Статья.

Аннотація. В статті аналізуються перші джерела національного права IX–XIV вв., в яких вперше згадується про залог – звичайне право, договори Русі з Візантією, законодавство князів, Руська правда. Встановлено, що залог мав личну форму. То єсть, взимання за забезпеченням основного боргу накладувалося на особу боржника.

Ключевые слова: залог, джерела національного права, лична форма залога.

Elena S. Kizlova. Pledge of the First Sources of the Ukrainian Lands in the IX–XIV Centuries. – Article.

Summary. In the article the first source of national law IX - XIV c., who first mentioned the pledge - a common law, treaties with Byzantium, prince legislation? *Russkaya Pravda*. Established that the outpost had personal form. That levy for the provision of principal superimposed on the person of the debtor.

Keywords: pledge, sources of domestic law, personal form of pledge.